

Avauksia ja keskustelua

Moniselitteinen ja hämärä toimijuus

**Marja-Liisa Honkasalo,
Kaisa Ketokivi & Anna Leppo**

Johdanto

Yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on viime vuosikymmeninä pohdittu kysymystä toiminnasta ja toimijuudesta useista näkökulmista. Monet ovat todenneet, ettei intentionaalisen yksilötoimijuuden käsite riitä hahmottamaan toiminnan moninaisia muotoja sekä tilanteita ja sidoksia, joiden varassa toimijuus rakentuu (Bourdieu 1990; Bourdieu & Wacquant 1992; Emirbayer & Mische 1998; Honkasalo 2013; Latour 2005; Mol 2008). Erityisesti etnografisen tutkimuksen tekijä joutuu monin paikoin pohtimaan, miten hahmottaa kentällä kovin moninaisina ja usein myös hämärinä näyttäytyviä ilmiöitä, joita on mahdotonta tavoittaa selkeillä, yksiselitteisillä käsitteillä. Toiminta ja toimijuus ovat juuri tällaisia ilmiöitä. Moniselitteisyys ravistelee sosiologista tutkimusta myös metodologisista syistä: etnografinen tutkimusote on alkanut herättää aiempaa laajempaa kiinnostusta, ja siinä sosiaalisten ilmiöiden kontekstuaalinen moniselitteisyys on keskeinen lähtökohta.

Antropologisissa keskusteluissa yksilötoimijuuden käsitettä on jo pitkään kritisoitu etno-

sentrisyydestä (Geertz 1973; Strathern 1988). Länsimainen taipumus tarkastella toimijuutta ihmiskeskeisesti ja entiteetteinä ovat saaneet osakseen kritiikkiä (Callon & Law 1995; Desjarlais 1997; Ourossoff 1993). Viimeaikainen tieteen ja teknologian tutkimus on radikalisoitunut ymmärrystä toimijuudesta laajentamalla käsitteen koskemaan ei-inhimillisiä toimijoita kuten materiaalisia objekteja, teknologioita ja eläimiä (Kirksey & Helmerich 2010; Latour 2005). Se haastaa toimijuudesta ja toimijuuksien muodostamista verkostoista kiinnostunutta tutkijaa tarkastelemaan toimintaa mahdollistavien kirjoja.

Tässä avauksessa pohdimme moniselitteistä, jopa hämärää toimijuutta ”Hauras toimijuus” -tutkimushankkeessa (Suomen Akatemia, 2012–2016) aloittamamme keskustelun pohjalta. Tarkoituksemme on virittää keskustelua siitä, mitä moniselitteisyys merkitsee yhteiskuntatieteellisessä käsitteellisessä ja metodologisessa keskustelussa toimijuudesta ja toiminnasta. Elämän haurautta tarkasteleva tutkimus asettuu kasvokkain yksilötoimijuuden käsitteen ongelmallisuuden kanssa. Hauraus ikään kuin tihentää kysymystä toimijuudesta ja sen ehdoista. Esimerkiksi sairauden tutkimuksessa on vaikea ohittaa apuvälineiden, lääketieteen teknologioiden, lääkkeiden, läheisten, ammattilaisten ja organisaatioiden osallisuutta potilaan toimintakyvyn muotoutumisessa (Mol 2008; Irni 2010). Samaan tapaan erilaiset riippuvuudet ja elämäntarinaa hajottavat katkokset

tekevät näkyväksi sitä, miten toimijuuden säilyttäminen ja uudelleen rakentuminen edellyttää sekä sosiaalista että konkreettista, materiaalista tukea (Ketokivi 2008; 2009; Leppo & Perälä 2014).

Seuraavassa nostamme esiin joitain keskeisiä näkökulmia toimijuuden tarkasteluun moniselitteisenä ja -merkityksisenä ilmiönä, jota olemme itse viime vuosina pohtineet erityisesti haurauden näkökulmasta. Keskustelimme aiheesta myös kesällä 2014 järjestämässämme kansainvälisessä symposiumissa, jonka puheenvuoroja käymme lyhyesti läpi tämän avauksen loppupuolella. Tarkoitus ei ole esittää ratkaisua tai edistää tiettyä näkökulmaa toiminnan moniselitteisyyden tavoittamiseksi. Sen sijaan haluamme herätellä sosiaalityeilijöitä ottamaan vakavasti sen, miten moninaisissa, usein jopa sekavissa tai hämärissä asetelmissa se rakentuu. Toisin kuin rakenteen vastinparina usein esitetty kykenevä ja olosuhteita tietoisesti muuttava toimijuus, eletyn elämän toimijat ovat useimmiten kovin vajavaisia ja toiminta tilannesidonnaista. Miten siis käsitteellistää toimijuuden moniselitteisyyttä?

Keskeisiä näkökulmia toimijuuden moniselitteisyyteen

Pierre Bourdieu lienee yksi suomalaisille sosiologeille tunnetuimmista toiminnan moniselitteisyyttä perusteellisesti ja kiinnostavalla tavalla pohtineista sosiologeista. Bourdieun mukaan ”käytäntöjen logiikka” on luonteeltaan epätarkkaa tai sumeaa (*fuzzy*) ja hänen kehittelemänsä sosiologiset käsitteet heijastelevat tätä epämääräisyyttä (Bourdieu & Wacquant 1992). Toiminnan – Bourdieun käsitteistössä käytännön – kannalta keskeisintä on pyrkimys ylittää kahtiajako objektiivisiin rakenteisiin ja yksilölliseen toimintaan: niiden ymmärtäminen toisistaan irrallaan tai vastakkainasettelun kautta on arkisen kielenkäytön harha, joka sosiologian tulee välttää (emt.). Habituksen käsitteellä Bourdieu kuvaa tällaista toimintaa: rakenteet kirjautuvat meihin ja suun-

taavat toimintaamme. Toiminta ei siis ole yksilön vapauden tuotetta, mutta ei myöskään täysin ulkoapäin ja rakenteista käsin määrättyä, vaan molempia (emt.; Bourdieu 1990; 2000).

Bourdieun ajattelu perustuu sekä pragmatistiin että ruumiinfenomenologisiin lähtökohtiin. Pragmatistisessa filosofiassa, erityisesti John Deweyn teksteissä, toiminnan ennalta-arvaamattomuus ja epävarma luonne ovat keskeisiä. Dewey ([1929] 1999) pitää toimintaa lähtökohtaisesti moniselitteisenä, koska se kietoutuu seuraustensa kautta kokemuksiin. Ruumiinfenomenologia (Merleau-Ponty 1962) taustoittaa Bourdieun ajatusta toimijasta, johon on kerrostunut aikaisempia kokemuksia ja joka on kiinnittynyt situaationaaliinseen kenttään, eikä siis koskaan voi olla täysin vapaa. Tämä ruumiilliseen subjektiviteettiin liittyvä näkökulma toimijuuteen on ollut esillä useissa yhteiskuntatieteellisissä ja antropologisissa keskusteluissa (esim. Kleinman 1995). Kiinnostavalla tavalla tätä kysymystä käsittelee myös fenomenologisesti orientoitunut politiikan filosofi Hannah Arendt ([1958] 2002), jolle julkisessa tilassa tapahtuva toiminta on toimijoiden moninaisuuden ja lopputulosten hallitsemattomuuden vuoksi aina ennalta-arvaamatonta. Toimijoita yhdistävät toisiinsa puheen ja toiminnan kanavat yhteisessä tilassa, jossa kukin toimija on samalla jonkin alulle saattaja ja toisten toiminnan kohde, ”kärsijä”.

1990-luvun alun ruumiinsosiologisessa keskustelussa ruumiillisuus sitoo tiedon subjektin aikaan, paikkaan ja tilanteisuuteen. Bourdieun (1984) ajatus mausta mahdollisti luokkaruumiin, habituksen teorian. Hän hahmotteli toimijan ruumiillisenä, aistivana ja tuntevana ja loi siten toimijuuteen materiaalisuutta korostavan piirteen. Bourdieulaisen toimijan ajattelu ei syntynyt abstraktista mielestä vaan aktiivisesta ruumiista, jonka materiaalisuus toi siihen moniselitteisen luonteen. Bryan Turner (1991) työtovereineen puolestaan toi sosiologiaan tietävän, ruumiillisen toimijan,

joka on partikulaarinen. Jotta sosiologia ylipääntään voi olla toiminnan tutkimuksen tiede, tarvitaan ruumiillisuuden yhteiskuntateoriaa, Turner tähdentää (1992, 35–36; ks. myös Ronkainen 1999). Mikäli sosiaalista toimintaa tutkitaan toimijan näkökulmasta, sen ruumiillinen ja moniselitteinen puoli tulee ottaa vakavasti. Turner avasi omassa työssään näkökulmia diskursiivisten käytäntöjen ohella myös ruumiinfenomenologian ja sosiologian yhteistyön suuntaan.

Eletyn elämän hauraus, hämäryys tai sekavuus onkin ollut myöhemmin fenomenologisesti suuntautuneen ruumiinsosiologisen tutkimuksen kohteena (esim. Vilka 2006). Näitä puolia käsitellään myös antropologisissa keskusteluissa sosiaalisesta kärsimyksestä. Inhimillisen kokemuksen ja toiminnan kivuliaissa ääripäissä esiin nousevat toimijuuden passiivisilta vaikuttavat muodot, jotka kuitenkin edellyttävät valtavaa ponnisteluja. Honkasalo (2009; 2013) on sydänsairauksia käsittelevässä etnografiassaan pohtinut kestämissen, sietämisen ja odottamisen teemoja. Sydänsairauksien raskauttamissa elämäntilanteissa pohjoiskarjalaiset naiset lyhensivät aikaperspektiiviään saman päivän iltaan. Kestämisestä tuli sosiaalista toimintaa, kun yhdessä jaettiin sitä, että on jatkettava eteenpäin luovuttamatta silloinkin ”ku on asjoita miul joil ei maha mittään” (Honkasalo 2008). Sairauden ja kärsimyksen tutkimus haastaa kysymään, millainen inhimillistä elämää käsittelevä tutkimus voi ohittaa elämän epävarmuuden ja haavoittuvuuden. Itse asiassa suuri osa arjen piirissä tapahtuvasta toiminnasta on moniselitteistä, samanaikaisesti passiivista ja aktiivista. Etnografisena esimerkkinä tällaisesta ”pienestä toimijuudesta” voi käyttää sietämistä ja jäämistä, jossa mikään ei varsinaisesti muutu eikä mitään näyttäisi tapahtuvan.

Feministisessä tutkimuksessa toimijuudella on useimmiten ollut emansipatorinen merkitys. Tutkiessaan nuorten tyttöjen ruumiillisuutta

Elina Oinas (2001) tuo esiin toimijuuslähtöisen tutkimuksen tavan ylikorostaa tai romantisoida toimijan mahdollisuuksia.

Toimijuus on feministisissä keskusteluissa sijoitettu useimmiten sukupuolittuneen poliittisen ja moraalisen autonomian ytimeen. Viimeaikaisissa kriittisissä puheenvuoroissa tällaisen määrittelyn on arvioitu tuottavan normatiivista ideaalia. Esimerkiksi Saba Mahmood (2005, 154) kritisoi feministisen ”emasipatorisen mallin toimijuutta” hegemoniseksi ja toiminnan kulttuurista kirjoa huomioimattomaksi. Kehitystutkimuksen piirissä kritiikki puolestaan on kohdistunut emansipatoriseen toimijuuteen etnosentrisenä, ja on väitetty, että se normittaa ”hyvän” toimijuuden aikaansaavaksi toimijuudeksi ja puolestaan ”huonoksi” tai poikkeavaksi sellaisen toimijuuden, joka ei täytä tätä aikaansaapuuden normia (Bordonaro & Payne 2012). Tällainen käsite on kehitystyössä mitä ongelmallisinkin. Elina Oinas (2001) käsitteellisti tyttöjen ruumiillista toimintaa yhteiskunnallisen hallinnan ja jokapäiväisten käytäntöjen näkökulmasta. Eeva Jokinen (2005) puolestaan on tuonut toimijuuteen toistoa ja ”toisin toistamista” korostavan puolen, mikä syventää feminististä analyysiä. Lasten arjen aineksia tarkastellut Elina Paju (2013) kritisoi yksilötoimijuuden käsitettä siitä käsin, miten inhimillisen toimijan ympärille tarvitaan toisia ihmisiä, esineitä, maaperä jne. Siten toiminta on ruumiillista, sidoksellista ja riippuvaista. Sanna Aaltonen (2013) on valottanut syrjäytymisvaarassa olevien nuorten koulutusvalintoihin liittyviä siirtymiä Karen Evansin (2007) ”sidotun toimijuuden” (*bounded agency*) käsitteen avulla korostaen toiminnan kietoutumista sosiaaliseen kontekstiinsa.

Pragmatismi on taustalla myös Mustafa Emirbayerin ja Ann Mischen (1998) artikkelissa ”What is Agency?” Heidän tulkintaansa jäsentää toimijan monisidoksellisuus ja sosiaaliset verkostot. He esittivät rationaalisen valinnan ja

yksilötoimijuuden teorioiden ammentavan liikaa valistuksen tietoisin toiminnan ajatuksesta. Bourdieuta ja Giddensin varhaisempaa tuotantoa he sen sijaan kritisoivat yksipuolisesta habituksen ja rutinoituneiden käytäntöjen painottamisesta. Pragmatistisesti virittynyt näkökulma kiinnittää aina ennakoimattoman toiminnan ja toimijuuden konkreettisiin tilanteisiin ja toimintaympäristöihin, jotka muuttuvat ja ovat jatkuvan uudelleen arvioinnin kohteina. Toimijat ovat aina kiinnittyneinä useisiin temporaalisiin ja relationaalisiin asetelmiin. Emirbayer ja Mische väittävät, että voimme tavoittaa toimijuuden kaikessa kompleksisuudessaan vain asettamalla sen aikaulottuvuuteen, jossa jo muotoutuneet tavat, mielikuvat tulevasta sekä nykyhetkessä tapahtuva arviointi ja toiminta ovat suhteessa toisiinsa. (Emt.) Relationaalinen tapa käsitteellistää toimijuus tavoittaa osan siitä toimijuuden monisidoksisuudesta, jonka etnografisen kenttätöön tekijä kohtaa.

Hiukan samaan tapaan relaatioita painottaa figuratiivisen lähestymistavan kehittäjä Norbert Elias (1978, 54), joka kirjoittaa siitä, miten inhimillisen keskinäisriippuvuuden ketjut rakentuvat aina konkreettisista, ”lihaa ja verta” olevista toimijoista. Toiminnan sidosten moninaiset verkot ovat paradoksaalisesti ihmisten toiminnan tuotoksia, mutta samalla toimijoille itselleen läpinäkymättömiä. Eliasin ajattelussa sosiaalitieteen tehtävä on ymmärtää sidosten koko laajalle levittyvä kirjo. Esimerkkeinä figuratiivisesta näkökulmasta voi mainita Anna-Maija Castrénin (2009) ja Kaisa Ketokiven (2010; 2012) tutkimukset, joissa yksittäisten henkilöiden toiminta ja suhteiden osapuolten keskinäinen neuvottelu toteutuvat osana kompleksisia sekä toimintaa rajaavia sidosten verkkoja.

Pekka Sulkunen (2009) on esittänyt, että yksilön vastuullisuutta korostava toimijuuden käsite on turhan kriittikömmästä otettu käyttöön monissa yhteiskuntatieteellisissä ja yhteiskunnallisissa käytännöissä ja kysymyksenasetteluissa. Itsevas-

tuullisuuden ja toimijuuden periaatteista on tullut niin keskeisiä, että toimija ”ilman toimijuutta” ei kykene kiinnittymään ja osallistumaan sosiaalisiin sopimuksiin, joiden edellytyksenä on kansalaisen pystyvyys (emt.). ”Kykenevä toimija” asettuu käytännössä eräänlaiseksi eleyksi dilemmaksi: ihmisiltä odotetaan kykenevää toimijuutta ja he itsekin tavoittelevat sitä, vaikka eivät siihen pystyisikään (Jyrkämä 2007; Ketokivi & Meskus, tulossa).

Etnografisia ja teoreettisia puheenvuoroja toimijuuden käsitteen koettelemiseen

Monilla suunnilla on virinnyt keskustelua toimijuudesta ja sen sidoksista moninaisiin sosiaalisiin ja materiaalisiin tekijöihin, toiminnan moniselitteisyydestä ja siitä, missä mielessä voidaan puhua toimijuudesta, mutta keskusteltu on tapahtunut lähinnä erilaisten tutkimussuuntausten sisällä. Kesällä 2014 järjestämämme symposiumin ”*Ambiguity of Action: Ethnographic and Theoretical Perspectives*” tarkoituksena oli koota yhteen eri tutkimusteemoja ja lähestymistapoja. Keskeisenä teemana pohdimme sitä, miten esittää teoreettisia kysymyksiä toimijuudesta yksinkertaistamatta eletyn toiminnan epävarmuutta, hämäryyttä ja moninaisia sidoksia, jotka eivät kaikki suinkaan kiinnity yksin toimijaan. Erityisesti mietimme miten käsitellä toimijuutta, joka näyttäytyy ”pienellä” tai moniselitteisenä.

Avausluennossaan Marja-Liisa Honkasalo lähestyi toimijuutta sellaisista elämän reuna-alueista käsin, joista katsottuna toimijuus näyttäytyy Strathernia (1988) mukailleen radikaalisti relationaalisenä. Tehdessään eron ”individuaalin” ja ”dividuaalin” välillä Strathern korostaa länsimaisen yhteiskuntatieteen harhaa, jonka mukaan suhteita voidaan ajatella yksilötoimijasta, individuaalista, erillisinä ja sen ulkopuolella olevina. Näin jatketaan ja syvennetään dikotomiaa toimijan ja yhteiskunnan välillä. Strathern kehottaakin aloittamaan relationaalisuuden tarkastelun toimijasta ”dividuaalina”. Honkasalo korosti, että sairautta, itsemurhaa, maantieteellisesti

syRJäisiä kyliä ja mielen marginaalisiksi miellettyjä ilmiöitä tarkasteleva tutkimustyö on tuonut esiin valtavaa ponnistelua vaativaa ja elämää ylläpitävää toimijuutta, jossa ei silti päälle päin tapahdu juuri mitään. Näiden reuna-alueiden tarkastelussa tihtentyy kysymys toimijuuden ehdoista, jotka koskevat meitä kaikkia. Honkasalo valotti kysymystä toiminnan ja toimijuuden välisistä suhteista ja nosti esille tärkeän ja pitkälti sosiologiassa keskustelematta jääneen kysymyksen siitä, miten voimme jäsentää toimijuuden nimenomaan toiminnan kautta, siitä nousevana (ks. myös Turner 1992). Etnografi ei voi suoraan havainnoida ”toimijuutta”, joka on abstrakti kategoria. Toimijuutta voidaan teoretisoida aineistolähtöisesti ja abduktiivisesti toiminnan tutkimisen kautta. Honkasalo korosti sitä, että etnografiassa toimijuus ”syntyy sosiaalisesta, poliittisesta ja kulttuurisesta dynamiikasta tietys-ä ajassa ja paikassa” viitaten Robert Desjarlaisin (1997, 204–205) etnografiaan kodittomien miesten keskuudessa. Puheenvuorossaan Honkasalo pohti myös toimintaa jäsentävää ajallisuuden moniselitteisyyttä ja kysyi, miksi ajallisuus pitäisi ajatella yhdensuuntaisena, eteenpäin kulkevana. On paljon toimintaa jäsentäviä ilmiöitä, joissa aika ei ole lineaarista eikä intentionaalista, vaan saattaa kulkea myös taaksepäin. Samaan tapaan toiminta voi olla myös vuorotellen vastaanottavaa tai passiivista, kuten Simmel painotti (1999, 37). Honkasalo mainitsi Arendtiin (1971) viitaten esimerkkinä ajattelun, joka edistykseen edellyttää aikaisemman purkamista ja siten toimijuutta ikään kuin ”taaksepäin”.

Symposion myöhemmissä keskusteluissa pohdittiin toimijuutta muun muassa hiljaisena sisäisenä kamppailuna ja sinnittelynä (Sanna Rikalan tutkimus naisten loppuunpalamiskokemuksista), epävarmaakin uhanalaisempana toimijuutena (Leena Åkerbladint tutkimus prekaareista työmarkkinatilanteista), typistettynä toimijuutena (Riitta Högbäckan tutkimus eteläafrikkalaisista lapsensa adoptioon luovuttaneista äideistä) sekä koehenkilön päätöksenä jäädä turhaan odottamaan olete-

tun koetilanteen alkamista (Anna-Lisa Sanninon psykologinen tutkimus odottamistilanteista).

Toisaalta huomiota kiinnitettiin siihen, miten voimakkaasti jotkin ei-inhimillisen tekijät järjestävät toimintaa sosiaalisissa käytännöissä. Anna Lepo ja Riikka Perälä tarkastelivat, miten ”vaativa” lääkeaine vie hoitohenkilökunnan lähes kaiken huomion opiaattiriippuvaisten korvaushoidossa. Deleuzelaisesta näkökulmasta käsin Katve-Kaisa Kontturi analysoi, miten tekstiilit ja niiden laskokset ylläpitävät elämää ja luovat suhteita. Antropologi Susanne Ådahl puolestaan analysoi sitä, miten erilaisia ääniä kuulevat henkilöt pyrkivät saavuttamaan toimijuutta käymällä haurasta sisäistä dialogia niiden kanssa. Ådahl viittasi laajaan brittitutkimukseen, jossa ääntenkuulijoiden kokemuksia tutkitaan ns. affektiivisen käänteenteoreettisesta näkökulmasta käsin (esim. Blackman 2011).

Yhteiskunnallisten valtasuhteiden ja hallinnan kannalta tärkeän näkökulman toiminnan moniselitteisyyteen rakenteen ja toimijuuden välissä esitti symposion plenaristi Robert Fairbanks. Hän hahmotteli toimijuuden kiinnittymistä laajoihin sosiaalista eriarvoisuutta tuottaviin rakenteisiin, jotka toimivat tehokkaasti paikallistasolla köyhien päihderiippuvaisten kuntoutukseen tarkoitettuissa ”puolimatkan taloissa” Philadelphiassa. Kuntoutumisen tukemiseen tarkoitettu toiminta monesti esti kuntoutumista, joka olisi haastanut sosiaalisen järjestelmän ja sen ennakoitavuuden. Moniselitteisyys palveli huomaamattomasti tiettyjen toimijoiden ja järjestelmän taloudellisia intressejä (ks. Fairbanks 2009). Fairbanksin puheenvuoro resonoi Bourdieun ajattelun kanssa siinä, että toimijuutta on pohdittava yhteydessä kysymykseen rakenteista ja että tätä ilmiökenttää on mielekästä lähestyä etnografisesti. Hän korosti myös Gramscin (1971) ajankohtaisuutta moniselitteisyyden tutkimuksessa. Gramsci asettaa kysymyksen toimijuudesta Bourdieuta poliittisemmin ja hänen tutkimusmenetelmässään poliittinen,

taloudellinen ja kulttuurinen taso ovat yhtäaikaista läsnä. Fairbanks huomautti, että amerikkalaisena kaupunkitutkijana hänelle yksi toiminnan moniselitteisyyden tärkeimmistä piirteistä on sosiaalisten rakenteiden epätasaisuus (*unevenness*) ja hajaantuminen (*fragmentation*). Näiden analysointi tekee mahdolliseksi tavoittaa sosiaalisen toiminnan moniselitteisyyden yhteiskunnallisia seurauksia ja sitä, miten moniselitteisyys huomaamatta palvelee mitä erilaisempia intressejä ja valta-asetelmia.

Toisena plenaristina toiminut Mustafa Emirbayer eritteli useita erilaisia toiminnan moniselitteisyyden tapauksia. Ensinnäkin toiminnalla on aina myös ennakoimattomia seurauksia. Osa toiminnasta taas on epävarmaa ja päämääriltään ongelmallista tai määrittämätöntä. On myös sellaisia toiminnan muotoja, jotka kaikessa passiivisuudessaan vaativat tavoitteellista ja kykenevää toimintaa, esimerkiksi meditaatio. Toisaalta osa tilanteeseen tiukasti sidotusta toiminnasta, esimerkiksi shakki ja flirttailu, perustuu moniselitteisyyden taidokkaaseen hallintaan. Puheenvuoronsa loppupuolella Emirbayer korosti sitä, miten moniselitteinen, tiivis suhteiden verkosto mahdollistaa joidenkin toimijoiden käyttämisen kontrolli- tai vaikuttamispyrkimyksissä. Tällöin moniselitteisyys palvelee sosiaalista kontrollia. Moniselitteisyyden ottaminen vakavasti edellyttää hänen mukaansa ilmiöiden käsitteellistämistä uudelleenmuotoilulle avoimina. Toisaalta Emirbayeria hämmensi keskustelu toimijuudesta ilman viittausta rakenteisiin, joita vuorovaikutussakin jatkuvasti rakentuu.

Symposion keskusteluissa pohdittiin myös toiminnan ja toimijuuden käsitteellistämisen tapoja ja seurauksia. Olli Pyyhtinen kannatti siirtymistä toimijuuden ”omistamisesta” ajatukseen toiminnan virroista, joihin uppoutuneena elämä ja inhimillinen toiminta tapahtuvat. Riitta Högbäck analysoi äitiyden ja kulttuurienvälisyyden kie-

toutumista yhteen kansainvälisen adoption kontekstissa. Kaisa Ketokivi ja Atte Vieno kehittivät ”kuulumistyön” käsitettä tavoittamaan sitä, miten epävarmaa ja monimerkityksistä toimintaa sidosten luominen ja osallisuus edellyttävät toimijoilta. Frank Martela pohti hoivaa toiminnan yhdessä luotuna muotona, jonka toimija on yksilön sijaan ”kaksilo” (*duovidual*), joka pitää sisällään niin potilaan kuin hoivajaankin. Kari Mikko Vesala analysoi Bob Dylanin laulua ”*Gotta serve somebody*” pohtien sitä, voiko toimija palvella itseään vai täytyykö toiminnalla olla toimijan ulkopuolinen merkitysulottuvuus.

Loppupaneelissa keskusteltiin siitä, mitä kaikkea moniselitteisyys voi olla. Emirbayer havaitsi sosiologisissa keskusteluissa käänteentekevästä siirtymän rakenteista vuorovaikutuksen analyysiin, mikä näkyy amerikkalaisessa sosiologiassa etnografisen tutkimuksen lisääntymisenä. Hän piti tärkeänä tämän käänteen tietoista reflektiota. Honkasalo huomautti, että antropologiassa moniselitteisyys on kysymyksenasettelujen ja kenttätöiden lähtökohta, joka on varsin uutta sosiologialle ja jota on tärkeää aiempaa systemaatisemmin ja syvemmin käsitteellistää ja teoretisoida. Pyyhtinen muistutti haurauden ja ajoittaisen avun tarpeen olevan läsnä myös terveiden aikuisten toimijoiden elämässä, mikä itsessään edellyttää toimijuuden käsitteen analyttistä purkamista. Ketokivi nosti esiin sen, että on tärkeää erottaa toisistaan toiminnan ja toimijuuden käsitteet, jotka molemmat ovat moniselitteisiä. Fairbanks muistutti monimuotoisten, poliittisten valta-asetelmien toimintaa rakenteistavasta vaikutuksesta, josta irrallaan toimijuuden rakentumisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden ymmärtäminen jää puutteelliseksi.

Lopuksi

Mitä sitten moniselitteisyydellä tarkoitamme? Antropologiassa moniselitteisyys nousee keskeisesti kenttätöiden luonteesta. Pitkäkestoinen

kenttätyö on moniselitteistä *par excellence*. Se värittää aineistolähtöistä teorianmuodostusta sekä prosessia, jossa tutkija joutuu kulkemaan edestakaisin aineiston ja teorian välillä etsien uusia ja koetellen jo tehtyjä hahmotuksia. Eteneminen ei välttämättä tarkoita hämärän ja sekavan yksiviivaista selkiyttämistä vaan myös tuon hämärän ja sekavan ottamista todesta kaikessa monimerkityksisyydessään, joka suorastaan pakenee selityksiä. Myös tutkijan roolit vaihtelevat ja ovat monipaikkaisia. Tutkimusprosessin ja tiedonmuodostuksen näkökulmasta etnografia rakentaa ymmärryksensä nimenomaan moniselitteisistä kokemuksista ja tiedosta käsin. Siinä määrin kun sosiologiassakin on viime vuosina virinnyt uudenlainen kiinnostus etnografiseen tutkimukseen, on moniselitteisyys joko tietien tahtoen tai huomaamatta saamassa uudenlaista painoarvoa sosiaalisten ilmiöiden tavoittamisessa.

Voidaan siis perustellusti sanoa, että toimijuudesta käyty keskustelu tuo esille sekä käsitteellisiä että normatiivisia kysymyksiä, jotka koskevat moniselitteisyyden ongelmaa. Ontologisesta näkökulmasta on epäselvää, mitä toimijuus ”on”: Onko se jotain, jota toimijalla on vai hankitaanko se? On myös epäselvää, tarkoitetaanko toimijuudella laatua, kuten esimerkiksi emansipatoriset keskustelut näyttävät olettavan, vai onko kyse toimijuudesta jonkinlaisena määränä, joka kasvaa tai mahdollisesti vähenee. Levittäytyykö toimijuus yksilöä laajemmalle, kuten toisiin toimijoihin tai materiaaliin tekijöihin?

Erittäin tärkeä näkökulma liittyy siihen moninaiseen tapaan, jolla käsitettä käytetään. Sosiaalitehteellisessä tutkimuksessa toimijuus voi olla joko empiirinen tai selittävä käsite.

Rakenteenkin käsite on sosiologisessa keskustelussa valitettavan abstrakti, vaikka elävässä elämässä rakenteet ovat konkreettisia ja kysymys niistä on empiirinen. Kuten monissa edellä mainituissa

keskusteluissa todettiin, on tärkeää tarkastella rakenteita arjessa, etnografisesti. Tällöin rakenteet näyttävät sitovina ja kannattelevina. Rakenteet ovat myös rajoittavia ja toimintamahdollisuuksia kaventavia, kuten näkyy esim. eri väestöryhmien terveyserojen viimeaikaisessa kasvussa. Tämänkaltaiset ilmiöt tihentyvät jälkihyvinvointivaltilisessa kontekstissa. Hauraus ei koske vain erikoistapauksia, vaan elävien olentojen, elämän ja elimistöjen hauraus koskettaa kaikkia meitä alusta loppuun asti. Silloinkin kun ihminen on kykenevä, haurauden mahdollisuus on piilevästi läsnä.

Lähteet

- AALTONEN, SANNA. 2013. "Trying to Push Things Through: Forms and Bounds of Agency in Transitions of School-Age Young People." *Journal of Youth Studies* 3, 375-390.
- ARENDRT, HANNAH. [1958] 2002. *The Human Condition*. Suom. Vita Activa. Tampere: Vastapaino.
- ARENDRT, HANNAH. 1971. *Life of the Mind*. Harcourt: Harvest.
- BLACKMAN, LISA. 2011. *Immaterial Bodies*. Lontoo: SAGE.
- BORDONARO, LORENZO & RUTH PAYNE. 2012. "Ambiguous Agency. Critical Perspectives on Social Interventions with Children and Youth in Africa." *Children's Geographies* 10, 365-372.
- BOURDIEU, PIERRE. 1990. *The Logic of Practice*. Stanford University Press. Bourdieu, Pierre. 2000. *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.
- BOURDIEU, PIERRE & LOÏC WACQUANT. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- CALLON, MICHEL & JOHN LAW. 2005. "On Calculation, Agency and Otherness." *Society and Space* 23, 717-733.
- CASTRÉN, ANNA-MAIJA. 2009. *Onko perhettä eron jälkeen? Eroperhe, etäperhe, uusperhe*. Helsinki: Gaudeamus.
- DESJARLAIS, ROBERT. 1997. *Shelter Blues*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- DEWEY, JOHN. [1929] 1999. *Pyrkimys varmuuteen. Tutkimus tiedon ja toiminnan suhteesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- ELIAS, NORBERT. 1978. *What is Sociology?* New York: Columbia University Press.
- EMIRBAYER, MUSTAFA & ANN MISCHÉ. 1998. "What is Agency?" *The American Journal of Sociology* 103:4, 962-1023.
- EVANS, KAREN. 2007. "Concepts of Bounded Agency in Education, Work, and the Personal Lives of Young Adults." *International Journal of Psychology* 42:2, 85-93.
- FAIRBANKS, ROBERT. 2009. *How it Works*. University of Chicago Press.

- GEERTZ, CLIFFORD. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- GRAMSCI, ANTONIO. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. Lontoo: Lawrence & Wishard.
- HONKASALO, MARJA-LIISA. 2008. *Reikä sydämessä*. Tampere: Vastapaino.
- HONKASALO, MARJA-LIISA. 2009. "Grips and Ties. Agency, Uncertainty, and the Problem of Suffering in North Karelia." *Medical Anthropology Quarterly* 223:1, 51–69.
- HONKASALO, MARJA-LIISA. 2013. "Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan." *Tiede & Edistys* 22:1, 42–61.
- IRNI, SARI. 2010. *Ageing Apparatuses in Working Life*. Turku: Åbo Akademi.
- JOKINEN, EEVA. 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- JYRKÄMÄ, JYRKI. 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet. Aineksia ikääntymisen arjen tutkimukseen. Teoksessa *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välillä*, toim. Marjaana Seppänen, Antti Karisto & Teppo Kröger. PS-kustannus, 195–217.
- KETOKIVI, KAISA. 2008. "Biographical Disruption, the Wounded Self and the Refiguration of Significant Others." Teoksessa *Beyond the Nuclear Family. Families in a Figurational Perspective*, toim. Eric Widmer & Riitta Jallinoja. Bern: Peter Lang, 255–277.
- KETOKIVI, KAISA. 2009. "Sharing the Same Fate. The Social Bond between the Self and Fellow Sufferers in the Context of Peer Support." *European Societies* 11:3, 391–410.
- KETOKIVI, KAISA. 2010. *The Relational Self, the Social Bond and the Dynamics of Personal Relationships. A Sociological Analysis*. University of Helsinki, Sociology Research Reports 263. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6271-1>
- KETOKIVI, KAISA. 2012. "The Intimate Couple, Family and the Relational Organization of Close Relationships." *Sociology* 46:3, 473–489.
- KETOKIVI, KAISA & MIANNA MESKUS. TULOSSA. "The Dilemma of 'the Capable Actor' and the Case of Disrupted Lives." *Contemporary Social Science*.
- KIRKSEY, EBEN S. & STEPHAN HELMREICH. 2010. "The Emergency of Multispecies Ethnography." *Cultural Anthropology* 25:4, 545–576.
- KLEINMAN, ARTHUR. 1995. *Writing at the Margin*. Los Angeles: University of California Press.
- LATOUR, BRUNO. 2005. *Pandora's Hope*. Cambridge: Harvard University Press.
- LEPPO, ANNA & RIIKKA PERÄLÄ. 2014. "Remains of Care in the Context of Pharmaceuticalization. Opioid Substitution Treatment in Post-Welfare Finland." Konferenssisitelmä, *Annual Conference of the American Sociological Association*, 2014.
- MAHMOOD, SABA. 2005. *Politics of Piety*. New Jersey: Princeton University Press.
- MERLEAU-PONTY, MAURICE. 1992. *Phenomenology of Perception*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- MOL, ANNEMARIE. 2008. *The Logic of Care*. Lontoo: Routledge.
- OINAS, ELINA. 2001. *Making Sense of the Teenage Body*. Turku: Åbo Akademi.
- OUROSOFF, ALEXANDRA. 1993. "Illusions of Rationality. False Premises of the Liberal Tradition." *Man* 28, 81–98.
- PAJU, ELINA. 2013. *Lasten arjen ainekset*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- RONKAINEN, SUVI. 1999. *Ajan ja paikan merkitsemät*. Helsinki: Gaudeamus.
- STRATHERN, MARILYN. 1988. *The Gender of the Gift*. Los Angeles: University of California Press.
- SIMMEL, GEORG. 1999. *Pieni sosiologia*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- SULKUNEN, PEKKA. 2009. *The Saturated Society*. Lontoo: SAGE.
- TURNER, BRYAN S. 1991. "Recent Developments in the Theory of the Body." Teoksessa *The Body. Social Process and Cultural Theory*, toim. Mike Featherstone, Mike Hepworth & Bryan S. Turner. Thousand Oaks, CA: SAGE, 1–35.
- TURNER, BRYAN S. 1992. *Regulation Bodies. Essays in Medical Sociology*. Lontoo: Routledge.
- VILKKA, HANNA. 2006. *Keho. Omaa sukupuolta koskevan tiedon ja ymmärryksen muodostumisen perusta*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia. Helsinki: Yliopistopaino. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/sosio/vk/vilkka/>